

Postrzeganie cyberprzemocy przez uczniów szkół ponadgimnazjalnych

Maria Mondry*

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Wydział Zamiejscowy w Katowicach

Małgorzata Wójcik

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Wydział Zamiejscowy w Katowicach

PERCEPTION OF CYBERBULLYING BY UPPER-SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Cyberbullying is a serious and growing problem among teenagers mainly because of increasing number of Internet users and its widening span. The issue of cyberbullying, usually considered as an example of school bullying, has not been thoroughly researched in the Polish reality so far. In the article we present the first stage of a participatory study on cyberbullying from the perspective of upper-secondary school students. A questionnaire with open questions on different aspect of cyberbullying was carried on in a group of 180 students. In this article we present details of three main topics selected in the course of subject analysis: definition of cyberbullying, comparison of harmfulness and consequences of bullying and cyberbullying, actions that may expose one to cyberbullying.

Key words: cyberbullying, peer group exclusion, bullying at school

XXI wiek to czas aktywnego rozwoju technologicznego, w którym Internet stał się istotnym medium codziennej komunikacji. 97% użytkowników Internetu w Polsce stanowią osoby w wieku 18 do 24 lat, spędzające w sieci średnio 17 godzin tygodniowo (CBOS, 2015). Ogólna liczba użytkowników najpopularniejszego portalu społecznościowego Facebook wynosi 20,1 mln użytkowników, z czego aż 22% stanowią osoby w wieku 15 do 24 lat (Gemius, 2015). Dla większości młodych osób środowisko internetowe to miejsce, w którym można zaspokoić swoje potrzeby społeczne, zdobyć wiedzę, istotne informacje oraz zapewnić sobie rozrywkę.

Internet w diametralny sposób zmienił pojęcie komunikacji. Rzeczywista komunikacja, zawierająca zarówno czynniki werbalne, jak i niewerbalne ewoluowała za pomocą portali społecznościowych i licznych komunikatorów w interaktywny dialog kształtujący obraz użytkownika sieci. Według McQuaila (2007) udostępnianie informacji w mediach społecznościowych cechuje się wszechstronnością, otwartością, wszechobecnością i nieookreślonością przestrzenną. Kształtująca się w ten sposób specyfika społeczeństwa stawiającego na konwergencję mediów (Kaczmarek, 2013) pokazuje, że większość zjawisk społecznych obowiązujących w świecie rzeczywistym przenosi się do świata wirtualnego, począwszy od budowania więzi międzyludzkich, poprzez dzielenie się wiedzą i doświadcze-

niem, a skończywszy na aktach przemocy. Rozważając to ostatnie zjawisko należy zaznaczyć, że pomimo stosunkowo dużej ilości rejestrowanych przypadków internetowej przemocy, wciąż brakuje jego szczegółowej klasyfikacji, uwarunkowań czy typologii (Czesławiak, 2013).

CYBERPRZEMOC

Definiowanie cyberprzemocy najczęściej sprowadza się do określenia jej jako przemocy przy użyciu technik informacyjno-komunikacyjnych (Wojtasik, 2008). By zrozumieć jej istotę, należy odnieść się do klasycznej definicji przemocy, przedstawionej przez WHO w 1996 roku, która określa to zjawisko jako celowe użycie siły fizycznej lub władzy zagrażające lub rzeczywiste, przeciwko sobie, komuś innemu lub przeciwko grupie lub społeczności, co powoduje lub jest prawdopodobne, że spowoduje zranienie, fizyczne uszkodzenie, śmierć, ból psychologiczny, zaburzenia w rozwoju lub depriwacji. Punktem łączącym szeroko pojętą przemoc z jej internetową odmianą jest cel oraz korzystanie z władzy, która zapewnia przekonanie o byciu anonimowym sprawcą działającym bezkarnie. Dotąd siła wiązała się przede wszystkim z fizycznością czy interwencją osób trzecich. W wirtualnym świecie nastąpiła zmiana w jej rozumieniu, a różnica w definiowaniu cyberprzemocy sprowadza się również do wykorzystywanego narzędzia, w tym przypadku narzędzi elektronicznych. Badacze wymieniają różne rodzaje działań w obszarze cyberprzemocy, które pozwalają poznać jej specyfikę oraz sposób działania.

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Maria Mondry, SWPS Wydział Zamiejscowy w Katowicach, ul. Techników 9, 40-326 Katowice. mmondry@swps.edu.pl

Według Pyżalskiego (2012) zachowania przemocowe w Internecie obejmują:

1. Wojnę na obelgi – polegającą na wzajemnym obrażaniu się za pomocą wulgaryzmów, najczęściej na publicznym forum. Sytuacja ta wydaje się być z pozoru symetryczna, jednakże angażowanie w kłótnię dodatkowych osób pozwala na wyłonienie sprawcy.
2. Prześladowanie – wysyłanie niepokojących, obraźliwych treści w zmasowanych ilościach, głównie w prywatnych wiadomościach, rzadziej na forum publicznym, które mają przede wszystkim wywołać w ofierze poczucie osaczenia. Często sprawców jest kilku.
3. Oczernianie – przekazywanie nieprawdziwych informacji drogą internetową, bardzo często o podtekście seksualnym.
4. Podszywanie się – włamywanie się na konto ofiary lub rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji pod nazwiskiem ofiary.
5. Ujawnianie i pozyskiwanie tajemnic – posługiwanie się intymnymi, osobistymi wypowiedziami ofiary i dzielenie się nimi w społeczności internetowej (np. screeny rozmów, nagrania).
6. Ostracyzm – wyrzucenie lub zablokowanie ofierze dostępu do grup internetowych, które bardzo często stanowią ważny element integracji rówieśniczej i poczucia przynależności.
7. Cybernękanie – przesyłanie za pomocą urządzeń elektronicznych pogroźek.
8. „Happy slapping” – dokonywanie aktów agresji, których głównym celem jest nagranie zdarzenia i opublikowanie go w Internecie (Pyżalski, 2012).

Ważnym aspektem, z którym należy wiązać cyberprzemoc, jest możliwość odsuwania od poczucia winy i moralnego dystansowania się. Sprawca nie konfrontuje się z ofiarą bezpośrednio, a co za tym idzie umniejsza swoje działanie, określając je jako „Internetowe zabawy”. Pojawia się tzw. efekt kabiny pilota (*cockpit effect*) – osoba siedząca przed ekranem monitora, podobnie jak pilot myśliwca, nie widzi cierpienia drugiej osoby, co może tłumaczyć brak pojawienia się współczucia, empatii czy poczucia winy (McKenna i Bargh, 2006). Emocje, które możemy przeżywać w sytuacji rzeczywistej są tutaj zastąpione emotikonami. Większość aplikacji internetowych sprzyja komunikacji obrazkowej, gdzie trudno określić, jakimi uczuciami kieruje się nasz rozmówca, dlatego ofiara cyberprzemocy może odczuwać wrażenie, że jest atakowana przez wiele osób i o jej sytuacji wie cała społeczność internetowa. Dzieje się tak, ponieważ właśnie to medium zwiększa obszar działania sprawcy, a poprzez wyjątkowo szybkie rozpowszechnianie informacji trafia do wielu osób, czyniąc je jednocześnie świadkami lub angażując w działania o charakterze przemocowym. Ofierze odbierane jest poczucie bezpieczeństwa, ponieważ może ona zostać zaatakowana w każdym momencie przy użyciu narzędzi komunikacyjnych.

Historia cyberprzemocy sięga początków 2000 roku i zaczyna się w Stanach Zjednoczonych, gdzie zdjęcie jednej z uczennic zostało przerobione na fotografię pornograficzną i rozpowszechnione w sieci. Kolejnym przypadkiem omawianym szeroko w mediach był film, w którym kanadyjski uczeń odgrywa nieporadnie scenę z filmu „Gwiezdne Wojny”. Jest to jeden z wielu przypadków, który z powodu globalnego rozpowszechnienia, a co za tym idzie szykan i wyzwisk, spowodował u ofiary załamanie nerwowe, konieczność długoletniego leczenia psychiatrycznego oraz zmianę miejsca zamieszkania (Wojtasik, 2008). Do dnia dzisiejszego można znaleźć ten film z licznymi, nowymi komentarzami o charakterze prześmiewczym, co po raz kolejny pokazuje bardzo groźną cechę cyberprzemocy, jaką jest trwałość jej śladów. W Polsce dyskusję o przemocy w Internecie wywołało samobójstwo gdańskiej gimnazjalistki, która była dręczona za pomocą opublikowanego w sieci filmu z nagraniem aktu przemocy dokonanego wobec niej przez rówieśników. Jednym z ostatnich przypadków jest samobójcza śmierć 14-letniego chłopca spowodowana licznymi upokorzeniami na forum internetowym. Określając skalę zjawiska, można mówić o charakterze globalnym ze względu na stale rosnącą liczbę coraz młodszych użytkowników Internetu. Wszędzie tam, gdzie można uzyskać swobodny dostęp do Internetu pojawia się zjawisko cyberprzemocy. W Polsce pierwsze duże badania skupiające się na tym problemie przeprowadziła w 2007 roku Fundacja „Dzieci Niczyje” oraz firma Gemius. Wykazały one, że aż 52% polskich internautów w wieku 12 do 17 lat przyznało, że za pośrednictwem Internetu lub telefonii komórkowej miało do czynienia z przemocą werbalną – niemal połowa badanych doświadczyła wulgarnych wyzwisk (47%), co piąta osoba upokarzania i ośmieszania (21%), a co szósty uczeń był szantażowany i zastraszany (16%) (Wojtasik, 2008). W 2010 roku zrealizowany został projekt badań „Cyberbullying 2010” (Pyżalski, 2012), w trakcie którego przeprowadzono wywiady z nauczycielami i studentami (retrospektywne) oraz z uczniami, mającymi osobiste doświadczenia z agresją internetową. Badania zostały przeprowadzone na losowej, reprezentatywnej próbie ponad 2100 gimnazjalistów z całego kraju. Otrzymane wyniki pokazały, że ponad 30% badanych otrzymywało wulgarne wiadomości przez komunikator. Podobny rozkład wyników dotyczył wiktyimizacji przez wyzwiska podczas rozmów na czacie i nieprzyjemnych komentarzy na forum. Tyle samo badanych (ponad 30%) było okamywanych i otrzymało przykre komunikaty dotyczące ich profilu na portalu społecznościowym; 30% graczy on-line było obrażanych; 13% gimnazjalistów doświadczyło włamania na swoje konto; 12% otrzymało zdjęcia innych osób przedstawionych w nieprzyjemnej sytuacji (Pyżalski, 2012). Badania prowadzone w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych (The Annual Cyberbullying Survey, 2014), w których uczestniczyło 10,008 nastolatków w wieku od 13-22 lat wskazały, iż 37% z nich często doświadczało cyberprzemocy w różnej formie.

CYBERPRZEMOC A PRZEMOC RÓWIEŚNICZA

W literaturze dotyczącej przemocy szkolnej i prześladowania rówieśniczego toczy się debata na temat podobieństw i różnic tradycyjnych form przemocy szkolnej (*bullying*) i przemocy w sieci (*cyberbullying*). Najnowsze opracowania wskazują na najważniejsze czynniki leżące u podstaw przemocy szkolnej, takie jak: powtarzalność zdarzeń, wykluczenie i stygmatyzowanie ofiary, różnica w pozycji społecznej pomiędzy ofiarą i prześladowcą, dążenie do uzyskania wysokiej pozycji społecznej przez agresora oraz negatywne konsekwencje psychospołeczne dla ofiary, agresora i świadków przemocy (Coloroso, 2015; Jimerson, Swearer i Espelage, 2010; Olweus, 1993a, 1993b; Salmivalli, 2010; Gini i Pozzoli, 2009; Salmivalli, 2014). Prześladowanie szkolne przybiera różne formy, (Neuman i Baron, 1998) zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio. Bezpośrednio, w których niezbędny jest kontakt twarzą w twarz to przede wszystkim napaść fizyczna lub słowna. Formy pośrednie dotyczą wykluczenia z grupy, odmowy przyjaźni, ignorowania, obmawiania, plotkowania (Coloroso, 2015). I to właśnie formy pośrednie ze szczególnym uwzględnieniem przemocy relacyjnej są przez uczniów wskazywane jako najbardziej bolesne, upokarzające i powodujące długotrwałe konsekwencje psychospołeczne (Salmivalli, 2014; Wójcik i Kozak, 2015). Wszystkie formy agresji pośredniej mogą mieć miejsce w budynku szkoły, na boisku szkolnym, w drodze do domu lub też w Internecie (Floreno, 2011). Jeżeli przemoc ma miejsce w cyberprzestrzeni należy wziąć pod uwagę jej charakterystyczne cechy, takie jak: występowanie działań przemocowych w każdym miejscu, w którym znajduje się ofiara 24 godziny na dobę, 7 dni w tygodniu; ogromna rzesza świadków działań, upokarzających dla ofiary; brak konieczności konfrontacji z ofiarą, co zmniejsza poczucie winy i odpowiedzialności za wyrządzoną krzywdę; trudność w identyfikacji prześladowcy (Moreno i Kota, 2014). W literaturze trudno jednoznacznie określić, czy cyberprzemoc jest zjawiskiem innym niż tradycyjna przemoc szkolna, czy też mamy do czynienia z tym samym zjawiskiem, wynikającym z identycznych mechanizmów grupowych (Antoniadou i Kokkinos, 2015).

Pomimo licznych raportów, danych statystycznych oraz programów profilaktycznych problem cyberprzemocy jest wciąż trudny do zdefiniowania i głębszego poznania ze względu na stale rozwijające się medium internetowe i wykorzystywanie coraz to nowszych sposobów dokonywania aktów przemocy. Poniższe badania przeprowadzone przez studentów Uniwersytetu Humanistycznospołecznego SWPS w Katowicach miały na celu przedstawić problem cyberprzemocy z perspektywy osób najbardziej nim zagrożonych, czyli uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Pomysł przeprowadzenia badania partycypacyjnego z udziałem młodzieży zrodził się podczas realizacji projektu Inkla (Wójcik i Mondry w druku), w którym uczniowie i studenci prowadzili badania w swoich społecznościach uczniowskich i studenckich, dotyczące relacji rówieśniczych, problemów wewnątrzgrupowych, prześladowania i wykluczania jednostek

oraz relacji z wychowawcami i nauczycielami. To właśnie podczas badań partycypacyjnych młodzi badacze zauważyli istotność problemu cyberprzemocy i postanowili kontynuować pracę, skupiając się właśnie na tym aspekcie. Prezentowane badanie jest wstępną częścią projektu badań partycypacyjnych, mających na celu spojrzenie na cyberprzemoc oczami osób bezpośrednio w ten problem zaangażowanych lub będących świadkami takiego rodzaju przemocy.

METODA

Badania zostały przeprowadzone w okresie od marca do czerwca 2016 przez grupę studentów z Uniwersytetu Humanistycznospołecznego SWPS Wydziału Zamiejscowego w Katowicach. Pierwsza część procesu badawczego zajmującego się problemem cyberprzemocy miała charakter kwestionariusza składającego się z 6 pytań otwartych, przygotowanych przez członków grupy badawczej we współpracy z uczniami szkół ponadgimnazjalnych. Za użyciem tego typu metody przemawiała możliwość swobodnego konstruowania odpowiedzi, co pozwoliło na dokładne poznanie zdania uczniów, którzy najlepiej rozumieją specyfikę problemu, mając z nim pośredni lub bezpośredni kontakt.

Uczestnikami badania byli uczniowie szkół ponadgimnazjalnych (liceów, techników oraz szkół zawodowych) z terenu województwa śląskiego i małopolskiego. W okresie od marca do czerwca 2016 roku zostało przebadanych 180 uczniów, z czego odpowiedzi na wszystkie zadane pytania oraz odpowiedzi czytelnich, które zostały poddane analizie udzieliło 135 uczniów. Badając osoby powyżej 16 roku życia zakładano nie tylko możliwość uzyskania danych dotyczących aktualnego zagrożenia problemem, ale przede wszystkim możliwość uzyskania odpowiedzi retrospekcyjnych, dotyczących okresu gimnazjalnego i podzielenia się swoim doświadczeniem. Badanie było w pełni anonimowe. Osoby badane zostały poinformowane o jego celu i przebiegu. Wszyscy respondenci wyrazili świadomą zgodę na udział w badaniu.

Uczniowie szkół otrzymywali kwestionariusze ankiet składające się z sześciu pytań otwartych, dotyczących definiowania i interpretowania zjawiska cyberprzemocy, jego szkodliwości, porównania z tradycyjnymi formami przemocy oraz czynników narażających na ataki cyberagresorów. Analizę danych jakościowych przeprowadzono za pomocą programu NVIVO 10 zgodnie z wytycznymi analizy tematycznej (Braun i Clarke, 2006) w paradygmacie konstruktywistycznym (Burr, 1998).

Lista zadanych pytań:

1. Czym dla Ciebie jest cyberprzemoc? Podaj swoją definicję tego zjawiska.
2. Który rodzaj przemocy jest Twoim zdaniem bardziej szkodliwy, internetowy czy ten rzeczywisty z którym mamy do czynienia w szkołach? Uzasadnij swoją odpowiedź.
3. Jakie zachowania w Internecie sprawiają, że możemy stać się celem cyberprzemocy?

4. Jaka jest Twoim zdaniem różnica pomiędzy cyberprzemocą, a wszechobecnym hejtem?
5. Czy kiedykolwiek osobiście spotkałeś/spotkałaś się z cyberprzemocą lub znasz przypadek osoby, która była na nią narażona?
6. Jakie według Ciebie mogą być konsekwencje cyberprzemocy wobec sprawcy i ofiary?

WYNIKI

Dzięki przeprowadzonej analizie tematycznej używano 6 tematów głównych, zawierających 43 podkody tematyczne. W artykule zostaną szczegółowo przedstawione trzy tematy główne wraz z podkodami:

1. Definicja cyberprzemocy.
2. Porównanie szkodliwości i konsekwencji przemocy w Internecie i przemocy bezpośredniej.
3. Zachowania mogące narazić na przemoc w Internecie.

Pozostałe uzyskane tematy główne to:

4. Różnice pomiędzy cyberprzemocą, a hejtem.
5. Własne doświadczenia z cyberprzemocą.
6. Konsekwencje cyberprzemocy wobec sprawcy i ofiary.

DEFINICJA CYBERPRZEMOCY

Określenie problemu przez samych zainteresowanych pozwoliło na poznanie ich perspektywy oraz zrozumienie, czym jest dla nich to zjawisko. Obecnie używana definicja przemocy internetowej odwołuje się do jej podstawowej wersji, celów oraz możliwych skutków, podkreślając różnicę, którą jest samo narzędzie, czyli środki elektroniczne pozwalające przede wszystkim na anonimowość i wszechwładność sprawcy.

Po dokonanej analizie otrzymanych odpowiedzi stwierdzono, że ok. 29% osób badanych ($n=39$) określiło cyberprzemoc jako przemoc w Internecie. Podkod ten pokrywa się z używaną obecnie definicją, która sprowadza specyfikę cyberprzemocy do jego narzędzia, jakim są środki elektroniczno-komunikacyjne. Kolejną, najczęściej powtarzającą się odpowiedzią, było określenie cyberprzemocy jako nękanie ($n=23$). Osoby badane widzą problem w uporczywości i długotrwałości działań dokonywanych przez sprawcę, które mają na celu skrzywdzenie ofiary i uprzykrzanie jej życia. Kolejnymi istotnymi podkodami są: znęcanie się ($n=16$), obrażanie ($n=11$) oraz atakowanie poprzez zdjęcia ($n=10$). Definicja znęcania się zawarta w KK zwraca uwagę na przewagę sprawcy nad ofiarą, która nie może się bronić i przeciwstawić. Uczniowie w tym przypadku postrzegali cyberprzemoc głównie jako asymetryczną relację pomiędzy osaczoną ofiarą a anonimowym sprawcą. Ważnym aspektem, który został umieszczony w definicji cyberprzemocy przez osoby badane było atakowanie ofiary poprzez wykorzystywanie jej zdjęć. Publikowanie fotografii bez zgody, udostępnianie ich na portalach internetowych, często o charakterze towarzyskim bądź dokonywanie ich przeróbki graficznej

w celu ośmieszenia ofiary to główne sposoby dokonywania aktów przemocy w Internecie.

Przykłady udzielanych odpowiedzi:

Jest to zjawisko nieuzasadnionej negacji, krytyki drugiej osoby, nękanie jej, celowe sprawianie komuś przykrości, hejtowanie;

Jest to nękanie w formie słownej danych osób lub udostępnianie zdjęć pokazujących osoby w złym świetle;

Nękanie psychiczne przez Internet;

Cyberprzemoc jest to obrażanie, rozsyłanie kompromitujących nagrań lub zdjęć do sieci; Cyberprzemoc polega na zastraszaniu osób przez Internet bądź umieszczaniu w Internecie obraźliwych, niszczących dobre imię tekstów, zdjęć, itp.;

Cyberprzemoc – zachowania agresywne, przemoc psychiczna wyrządzona przez środek masowego przekazu jakim jest Internet;

To znęcanie się nad ludźmi w Internecie przy użyciu zdjęć, słów, obelg. To obniżanie reputacji innego człowieka.

PORÓWNANIE SZKODLIWOŚCI I KONSEKWENCJI CYBERPRZEMOCY I PRZEMOCY W ŚWIECIE

Analiza poszczególnych odpowiedzi na pytanie, który rodzaj przemocy jest bardziej szkodliwy, wyodrębniła trzy podkody. Około 41% ($n=55$) badanych uznało cyberprzemoc za bardziej szkodliwą, argumentując swój wybór przede wszystkim trwałością śladów przemocy pozostawionej przez sprawcę w Internecie, w postaci obraźliwych postów, filmów, zdjęć czy prywatnych rozmów, które w bardzo łatwy i szybki sposób są udostępniane i rozpowszechniane. Ich zasięg rośnie wraz z każdą osobą, która ma do nich dostęp, a co za tym idzie, może przekazać je dalej, stając się współsprawcą przemocy.

Przykładowe odpowiedzi to:

Moim zdaniem bardziej szkodliwy jest internetowy, ponieważ trudniej go usunąć, ludzie mogą do tego wracać i jest trwalszy;

Według mnie cyberprzemoc jest bardziej szkodliwa, ponieważ jest to rozpowszechniane na cały świat, a rzeczywistość zamyka się w węższym otoczeniu, np. w szkole.

Drugim często pojawiającym się argumentem opowiadającym się za większą szkodliwością cyberprzemocy jest anonimowość sprawcy. Uczniowie twierdzą, że wykrycie sprawcy, który nie działa jawnie jest w praktyce niemożliwe, ponieważ wymaga zgłoszenia sprawy na policję, co nie wiąże się jednocześnie z przyjęciem zgłoszenia. Respondenci twierdzą, że osoba dokonująca przemocy internetowej jest bezkarna, a ofiara w bardzo szybkim czasie zaczyna odczuwać bezsilność i poczucie beznadziejności w sytuacji, z której nie ma wyjścia.

Przykłady odpowiedzi:

Internetowy, gdyż rzeczywisty w szkole można przerwać. W szkole jesteśmy z dużą grupą osób i jest szansa, że ktoś stanie po naszej stronie, pomoże nam się obronić. W Internecie jesteśmy zazwyczaj sami, czasami osoby z naszego środowiska nie wiedzą, że doświadczamy cyberprzemocy;

Bardziej szkodliwy jest ten w Internecie, ponieważ nie ma się wsparcia wśród znajomych i w Internecie wszystko zostaje oraz nikt nas nie może obronić;

Według mnie bardziej szkodliwa jest cyberprzemoc, ponieważ ludzie tam w większości są anonimowi i nie zdają sobie sprawy, jak ich słowa mogą zranić osobę po drugiej stronie.

38% badanych ($n=52$) za gorszą uznało przemoc rzeczywistą twierdząc, że zdarzenia w Internecie można ignorować, zrezygnować z korzystania z portali społecznościowych, natomiast nie istnieje ucieczka od przemocy czekającej ich w szkole, która oprócz cierpienia psychicznego wiąże się również z fizycznym, niewystępującym w Internecie. Osoby badane wskazywały również na gorsze skutki przemocy szkolnej z uwagi na możliwe skutki fizyczne będące wynikiem pobicia:

Wydaje mi się, że rzeczywisty jest gorszy, ponieważ musimy wysłuchać tych obelg i nie możemy ich uniknąć;

Przemoc internetowa nie wpływa na fizyczność, lecz psychikę człowieka. W szkołach możemy kogoś zastraszyć, ale i też pobić. Gorsza jest przemoc w szkołach;

Myślę, że bardziej szkodliwa jest przemoc rzeczywista, a nie wirtualna. Jednak łatwiej jest ignorować komentarze na fb niż osoby obrażające cię za twoimi plecami;

Rzeczywisty, z którym mamy do czynienia w szkole, do której musimy iść.

17% uczniów ($n=23$) nie potrafiło zdecydować, który rodzaj przemocy jest bardziej szkodliwy, opowiadając się za jednakowym poziomem zagrożenia, płynącym zarówno z Internetu, jak i szkolnej rzeczywistości. Uczniowie w swoich odpowiedziach podkreślali związek szkodliwości poszczególnych rodzajów przemocy z indywidualnymi cechami jednostki oraz zauważali płynność przemocy, która może przenikać ze środowiska szkolnego do Internetu i odwrotnie – mieć swój początek w wirtualnym świecie, by następnie zaistnieć w rzeczywistym otoczeniu.

Przykładowe odpowiedzi:

Oba są szkodliwe, lecz składa się na to dużo sytuacji zewnętrznych. Jeżeli ktoś prowadzi jedynie życie internetowe, to bardziej dotknie go ten rodzaj przemocy, jeśli jednak ktoś może doświadczyć przemocy w szkole, to zapewne będzie szukał pomocy w sieci, gdzie też może stać się ofiarą przemocy;

Aktualnie większość młodych ludzi spędza czas w Internecie, więc to zależy od człowieka, jak ktoś nie ma życia osobistego to bardziej go boli cyberprzemoc, a ktoś kto się stara o względy ludzi to przemoc normalna;

Oba są tak samo szkodliwe i często ze sobą powiązane;

Według mnie jest to równoważne i zależy od tego, jaki ból jest gorszy dla odbiorcy - fizyczny czy psychiczny.

Zachowania mogące narazić na przemoc w Internecie

Odpowiedzi na pytanie, jakie zachowania mogą generować cyberprzemoc, pozwoliły zauważyć specyficzne czynniki ryzyka, które pojawiają się wraz z danym zachowaniem i zwiększają prawdopodobieństwo stania się ofiarą w Internecie. Aż 36% badanych ($n=48$) wskazało

udostępnianie niewłaściwych zdjęć, jako zachowanie wywołujące cyberprzemoc.. Wielu uczniów obawia się, że fotografie mogą być wykorzystane w celu szantażu, stać się obiektem kpiny na forum publicznym lub pojawić się na portalach z ogłoszeniami towarzyskimi.

Przykładowe odpowiedzi :

Wysyłanie nagich lub niekorzystnych zdjęć;

Publikowanie nieodpowiednich zdjęć oraz postów i wpisów o sobie;

Wstawianie kontrowersyjnych zdjęć, wpisów;

Dodawanie wielu zdjęć, które potem krążą po Internecie.

Według uczniów, zachowaniem generującym cyberbullying jest również podawanie zbyt wielu informacji o swoim życiu osobistym. 34% badanych ($n=41$) stwierdza, że otwartość w Internecie, aktywność na forum publicznym czy podawanie poprzez wpisy na portalach społecznościowych danych osobistych, takich jak: wiek, miejsce pracy czy stan materialny, należy uznać za czynnik ryzyka. Dodatkowym, bardzo ważnym aspektem, są częste odpowiedzi, w których wyżej wspomniana otwartość sprowadza się do prywatnych rozmów poprzez komunikatory, gdzie screeny mogą stanowić podstawowe narzędzie sprawcy cyberprzemocy, jakim jest szantaż czy ośmieszanie. Uczniowie podkreślają, że ofiarami stają się osoby utrzymujące wirtualne relacje z ludźmi poznanymi w Internecie, którzy często nie mają dobrych zamiarów i pierwsze złudne dobre wrażenie ma tylko doświadczenie ofiary oraz wzbudzić jej zaufanie i skłonić do szczyrych, intymnych wyznań.

Przykładowe odpowiedzi:

Zbyt ufną i otwartą na ludzi. Myślę, że w Internecie powinniśmy zachować dystans do innych osób i kierować się zdrowym rozsądkiem;

Wysyłanie swoich zdjęć, podawanie swoich danych, nawiązywanie kontaktów z nieznanymi osobami w Internecie;

Mówienie o swoich emocjonalnych problemach;

Otwieranie się całkowicie przed nieznanymi nam osobami w Internecie. Pewne rzeczy powinniśmy zachować dla siebie.

Ostatnim, bardzo ważnym czynnikiem ryzyka, a jednocześnie jednym z najczęściej wymienianych powodów przemocy w środowisku rówieśniczym, jest odmiennosc. 10% badanych ($n=13$) uważa, że odmienny światopogląd, religia czy wygląd mogą generować cyberprzemoc. W tym przypadku Internet stanowi często kontynuację zachowań rzeczywistych, w których to ofiara doświadcza przemocy nie tylko w szkole, ale również w wirtualnym świecie. Jest także miejscem, gdzie osoby wyrażające swoje zdanie na temat drażliwych społecznie kwestii, stają się łatwym celem. Co ważne, odmiennosc jako czynnik ryzyka pojawiała się również w wyżej opisanych podkodach jako część wspólna. Zdjęcia czy prywatne informacje o swoim życiu są sposobem na wyrażanie swoich poglądów, również tych odmiennych, stając się automatycznie potencjalnym zagrożeniem.

Przykładowe odpowiedzi:

Jeżeli jesteśmy osobami, które wyróżniają się wśród innych, mają odmiennie zdanie, styl, poglądy;

Udostępnianie swoich kontrowersyjnych zdjęć, zapisów, poglądów;

Dziwny ubiór, orientacja seksualna;

Wyrażanie swojej opinii. Udostępnianie treści drażniących innych. Pokazywanie jakiegokolwiek słabości, smutny blog, post, opis.

DYSKUSJA

Przedstawione wyniki badań, mimo iż przeprowadzone na relatywnie małej próbie, pozwalają spojrzeć na te aspekty cyberprzemocy, które zdaniem nastolatków są szczególnie istotne. Interpretując powyższe wyniki, należy jednak pamiętać o istotnych ograniczeniach metod jakościowych i ostrożnie podchodzić do ich generalizacji na szerszą populację.

Odpowiedzi uczniów dotyczące definicji cyberprzemocy i zawartych w niej działań pokrywają się z definicją i typologią przedstawioną w literaturze. Największa liczba uczniów określa cyberprzemoc jako działania przemocowe mające miejsce w Internecie. Podkreślają uporczywość i długotrwałość działań, określając je mianem nękania. Zaznaczają także niesymetryczność pozycji i siły, używając określeń: znęcanie się, atakowanie przez zdjęcia. Uczniowie opisali sposoby nękania: poprzez publikowanie fotografii bez zgody, przerabianie zdjęć w celu ośmieszenia i poniżenia ofiary. Na podobne aspekty cyberprzemocy zwraca uwagę Pyżalski (2012). Natomiast Willard (2007) poza nękaniami (uporczywe i częste wysyłanie wiadomości w celu obrażenia i poniżenia ofiary) dodaje *sexting* (zachęcanie kogoś do przesyłania intymnych fotografii lub filmów a następnie nielegalne ich rozpowszechnianie); włamywanie się na prywatne konta w celu podjęcia deprecjonujących lub ośmieszających działań przez wysyłanie maili w imieniu danej osoby; podstępne wyciąganie informacji w celu rozpowszechniania ich w sieci.

41% badanych uznało cyberprzemoc za znacznie bardziej szkodliwą, zaznaczając trwałość śladów przemocy, możliwość ich udostępniania i rozpowszechniania obraźliwych postów i zdjęć. To niezwykle istotny aspekt przemocy szkolnej. Im więcej widzów obserwujących akt przemocy, tym silniejsza motywacja agresora. Prześladowcy potrzebują widowni, by osiągnąć zamierzony cel – wysoką pozycję w klasie, popularność i poczucie władzy (Salmivalli, 2014. Wójcik, Hełka i Wośko, 2016). Według teorii dominacji (Garandeau, Lee i Salmivalli, 2014) prześladowanie jest dla agresora narzędziem do uzyskania uwagi i podziwu innych. Ważnym powodem szkodliwości tego rodzaju przemocy jest, według uczniów, anonimowość i bezkarność sprawcy oraz ogromna bezsilność ofiary. Po pierwsze, agresor tak wybiera formę i sposób ataku, by nie narazić się na karę, unika więc nauczycieli. Po drugie, ofiary i świadkowie niezwykle rzadko proszą

o pomoc nauczycieli, ponieważ im nie ufają, nie wierzą w ich sprawczość oraz boją się narazić na zemstę (Tłuściak-Deliowska, 2015). Niepokojący jest fakt, że także w prezentowanym badaniu uczniowie nie zwrócili uwagi na potencjalną możliwość pomocy ze strony wychowawcy i pedagoga szkolnego, traktując przemoc rówieśniczą jako sytuację, w której muszą poradzić sobie sami.

17% uczniów uznających obie formy przemocy za szkodliwe, podkreśliło płynność aktów przemocy. Ofiara prześladowana w szkole, będzie także prześladowana w Internecie, nie znajdując wytchnienia i odpoczynku od oprawców. Podobne opinie wyrazili gimnazjaliści w badaniu prowadzonym na Śląsku (Wójcik i Kozak, 2015) zwracając uwagę, że cyberprzemoc jest potwierdzeniem i kontynuacją prześladowania w realnym świecie. Potwierdzają to także badania prowadzone przez Olweusa (2012) pokazujące, że przemoc w szkole i w Internecie to dwa warianty przemocy szkolnej, różniące się jedynie miejscem występowania.

Niezwykle ciekawe okazały się wyniki dotyczące postrzegania przez uczniów czynników zwiększających prawdopodobieństwo stania się ofiarą cyberprzemocy. Uczniowie uważają, iż niebezpieczne jest publikowanie zdjęć w Internecie, ujawnianie informacji na własny temat, zbyt duża otwartość i szczerość wypowiedzi lub też utrzymywanie bliskiej relacji z nieznanymi osobami w Internecie. Świadczy to o dużej samoświadomości uczniów, którzy zdają sobie sprawę, że każde wrzucone do Internetu zdjęcie może być rozpowszechnione bez wiedzy właściciela oraz przerobione graficznie. 10% badanych wskazuje na odmienną jako czynnik powodujący wykluczenie i dręczenie, zarówno w świecie rzeczywistym, jak i w Internecie. Jest to jeden z najczęstszych powodów wykluczania i prześladowania opisany w literaturze (Thornberg, Rosenqvist i Johansson, 2012; Wójcik i in., 2015), który jest odpowiedzialny zarówno za wywołanie zjawiska w klasie, jak i za długotrwałe jego utrzymywanie.

Mimo ograniczonego zakresu prezentowanych badań możemy stwierdzić, że zjawisko przemocy rówieśniczej, w tym cyberprzemocy, stanowi poważny problem dla uczniów. Postrzegają cyberprzemoc jako nieprzyjemną, szkodliwą i bardzo obciążającą. Zdają sobie sprawę z siły internetowych obelg i bezsilności ofiary, która w sieci jest zazwyczaj samotna i nie może liczyć na pomoc rówieśników. Niestety, szkoły wydają się bezradne w identyfikowaniu i zapobieganiu cyberprzemocy. Być może warto by przeprowadzić szeroko zakrojone badania partycypacyjne i poprosić młodzież o zaprojektowanie programów profilaktycznych, które mogłyby ulepszyć programy profilaktyczne stosowane do tej pory.

W ciągu kilkunastu lat od rozpoczęcia dyskusji o cyberprzemocy w Polsce powstało wiele raportów opisujących skalę zjawiska przedstawionych przez Fundację „Dzieci niczyje”, która jako jedna z nielicznych organizacji pozarządowych zajmuje się aktywnie tym problemem. Od 2004 roku Fundacja prowadzi swoje działania w tym zakresie, m.in. poprzez kampanię „Dziecko w sie-

ci” – stronę internetową, na której regularnie zamieszcza aktualne informacje dotyczące internetowej przemocy. Ważną rolę w profilaktyce i zapobieganiu cyberprzemocy odgrywa również Program Komisji Europejskiej „Safer Internet”, w ramach którego powstał w Polsce projekt Helpline.org.pl. Jego głównym celem jest konsultowanie aktów przemocy oraz szybkie interweniowanie, jak i prowadzenie licznych szkoleń (Bekier, 2015).

LITERATURA

- Antoniadou, N., Kokkinos, C.M. (2015). Cyber and school bullying: same or different phenomena? *Aggression and Violent Behavior, 25*, 363-372.
- Bekier, I. (2015). Cyberprzemoc w opinii i doświadczeniach uczniów szkół podstawowych. Poznań: Przegląd naukowo-merytoryczny. Edukacja dla bezpieczeństwa. Rok VII. Numer 2/2015 (27).
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*, 2, 77-101.
- Burr, V. (1998). Overview: realism, relativism, social constructionism and discourse. W: I. Parker (red.), *Social constructionism, discourse and realism* (s. 13-26). London: Sage Publications.
- Coloroso, B. (2015). *The bully, the bullied and the not-so-innocent bystander*. Canada: HarperCollins.
- CBOS. (2015) *Komunikat z badań CBOS. Internauci 2015*. Pozyskano z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_090_15.PDF
- Czesławiak, A. (2013). *Agresja elektroniczna i cyberbullying wśród dzieci i młodzieży a działania szkoły*. Siedlce: Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy.
- Floreno, J. (2011). Computer crimes. *American School and University, 83*, 6, 34-36.
- Garandeau, C.F., Lee, I.A., Salmivalli, C. (2014). Inequality matters: Classroom status hierarchy and adolescents' bullying. *Journal of Youth and Adolescence, 43*, 7, 1123-1133.
- Gini, G., Pozzoli, T. (2009). Association between bullying and psychosomatic problems: A meta-analysis. *Pediatrics, 123*, 1059-1065. doi: 10.1542/peds.2008-12
- Gibbs, G. (2011) *Analizowanie danych jakościowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jimerson, S.R., Swearer, S.M., Espelage, D.L. (2010). International scholarship advances science and practice addressing bullying in schools. W: S.R. Jimerson, S.M. Swearer, D.L. Espelage (red.), *Handbook of bullying in schools* (s. 329-345). New York: Routledge.
- Kaczmarek A. (2013). Edukacja medialna wobec zagrożeń cyberprzemocy i cyfrowego wykluczenia. *Kultura – Media – Teologia, 13*, 68-69.
- McKenna A.Y.K., Bargh A.J. (2006). Plan 9 from cyberspace: The implications of the Internet for personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Review, 4*, 57-75.
- McQuail, D. (2007). *Teoria komunikowania masowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Moreno, M., Kota, R. (2014). Social media. W: V. Strasburger, B. Wilson, A. Jordan (red.), *Children, adolescents, and the media* (s. 435-486). California: Sage Publishers.
- Neuman, J.H., Baron, R.A. (1998). Workplace violence and workplace aggression: Evidence concerning specific forms, potential causes and preferred targets. *Journal of Management, 24*, 3, 394-419.
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *The European Journal of Developmental Psychology, 9*, 520-538.
- Olweus, D. (1993a). Bully/victim problems among schoolchildren: Long-term consequences and an effective intervention program. W: S. Hodgins (red.), *Mental disorder and crime* (s. 317-349). London, UK: Sage.
- Olweus, D. (1993b). Bullies on the playground. W C. Hart (red.), *Children on playgrounds* (s. 85-128). Albany, NY: State University of New York Press.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behaviour, 15*, 112-120.
- Salmivalli, C. (2014). Participants roles in bullying: How can peer bystanders be utilized in interventions? *Theory Into Practice, 54*, 4, 286-292.
- Tłuściak-Deliowska, A. (2015). Nauczyciel a przemoc rówieśnicza wśród uczniów. *Ruch Pedagogiczny, 3*, 155-172.
- The Annual Cyberbullying Survey*. (2014) Retrieved from <http://www.ditchthelabel.org/downloads/the-annual-cyberbullying-survey-2014.pdf>
- Thornberg, R., Rosenqvist, R., Johansson, P. (2012). Older teenagers' explanations of bullying. *Child & Youth Care Forum, 41*, 4, 327-342.
- Willard, N. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats*. Champaign, Ill.: Research Press.
- Wojtasik Ł. (2008). *Cyberprzemoc – charakterystyka zjawiska. Jak reagować na cyberprzemoc*. Warszawa: Poradnik dla szkół. Biblioteka programu „Dziecko w sieci”.
- Wojtasik, Ł. (2008). *Cyberprzemoc – charakterystyka zjawiska, skala problemu, działania profilaktyczne*. Pozyskano z: <http://webcontrol.pl/art/cyberprzemoc.pdf>
- Wójcik, M., Kozak, B. (2015). Bullying and exclusion from dominant peer group in Polish middle schools. *Polish Psychological Bulletin, 46*, 1, 2-14.
- Wójcik, M., Helka, A., Kozak, B., Błońska, M., Garbaciuk, A., Matczak, M. (2015). Zapobieganie wykluczeniu rówieśniczemu w gimnazjum. *Edukacja, 3*, 123-140.
- Wójcik M., Helka A., Wośko A. (2016). Tworzenie pozytywnego klimatu klasy gimnazjalnej jako czynnik zapobiegający wykluczeniu i przemocy rówieśniczej. W: A. Bańka, K. Popiołek, M. Wójcik, A. Helka, J. Płachetka (red.), *Człowiek w społeczności lokalnej – partycypacja, zasoby, aktywizacja* (s. 89-104). Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Wójcik, M., Mondry, M. (w druku). Student action research: preventing bullying in secondary school – Inkla project.